

ERMENİ OLAYLARINDA YABANCI KONSOLOSLUKLARIN ROLÜ*

(THE ROLE OF FOREIGN CONSULATES
DURING THE ARMENIAN EVENTS)

Yrd. Doç. Dr. Türkan POLATCI

Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
tpolatci@karatekin.edu.tr.

Öz: Geçmişten günümüze devletler birbiriyle siyasî, iktisadî ve sosyal alanlarda ilişki içerisinde olmuşlardır. Devletler bu ilişkileri diplomatik temsilcileri vasıtasıyla yürütmüşlerdir. Bu bağlamda diplomasi, ulusların birbiriyle olan münasebetlerini tahlil eden ve resmi temsilcileri vasıtasıyla devletler arasındaki ilişkileri yürüten bir bilim olarak tanımlanabilir. Diplomasi bir politika değildir ancak politikayı uygulayan vasıtaadır. Diplomatik eylemin çıkış noktası ise ticari ilişkiler ve bu ilişkilerin doğurduğu konsolosluk müessesesidir. Yabancı devletler 18. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı hükümetinin zaaf ve tereddütlerinden istifade ederek, elçi ve konsoloslukları vasıtasıyla çeşitli bölgelerdeki halkı devlete karşı kışkırtma girişimlerinde bulunmuşlardır. Çalışmamızda Osmanlı'da konsoloslukları bulunan devletlerin özellikle Doğu bölgelerindeki Ermenileri kışkırtıcı faaliyetlerinin yanı sıra söz konusu devletlerin temsilcilerinin bölgeye çeşitli dönemlerde gerçekleştirmiş oldukları seyahatler esnasında Ermenilere yapmış oldukları yardımlar arşiv kayıtlarına dayanarak incelenecektir. Bundan başka Doğu Anadolu'da söz konusu devletlerin Ermenileri fikirsel bağlamda ne şekilde tahrik ettiklerinden de bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Konsolos, Ermeni, İngiltere, Fransa, Rusya, İsyan.

Abstract: From past to present, all states have been in a relationship in political, economic and social spheres. States conducted these relations via their diplomatic representatives. In this context, diplomacy can be defined as a science which analyzes the relations between nations and which carries out these interstate relations through their official representatives. Diplomacy is not a policy itself, it is rather a vehicle that applies policies. The starting point of diplomatic action activities are the trade relations that result in the establishment of consulates. From the end of the 18th century,

* Bu makale 2-4 Mayıs 2012 tarihinde Erzurum'da düzenlenen I. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu'nda sunulan bildiri temel alınarak hazırlanmıştır.

foreign governments, by taking the advantage and weakness of Ottoman government, made attempts to incite the people in various regions against the government through their ambassadors and consulate offices. In our study, the actions of the states that had consulates in the Ottoman Empire aimed towards inciting the Armenians in the Eastern regions, as well as the assistance provided to the Armenians by the representatives of these states during their travels at various periods will be examined on the basis of archival records. Furthermore, it will be discussed how these states, provoked the Armenians of eastern Anatolia in the intellectual context.

Keywords: *Consul, Armenians, Britain, France, Russia, Rebellion.*

GİRİŞ

Diplomasi; devleti tarafından kendisine *di ploma* (crendential)¹ verilen yüksek dereceli memurun (diplomat) dış işlerinde yapmakla mükellef olduğu vazife, iş² olarak açıklanabildiği gibi ulusların birbiriyle olan ilişkilerini ve ilgilerini tahlil eden bilim olarak da tanımlanabilir.³ Diplomasi bir manada, resmi temsilciler vasıtasıyla devletler arasındaki ilişkileri yürütme işi ya da sanattır. Geniş manada konuyu ele alırsak diplomasi ile dış politika ayrımı yapmak doğru değildir. Ancak dar manada dış politika, bir devletin uluslararası sistemden beklentileri; diplomasi ise bu amaçlara varmak için kullanılan araç ve mekanizmaların tümüdür.⁴ Diplomasi bir politika değildir ancak politikayı uygulayan vasıttır. Dış politika ve diplomasi birbirlerini tamamlayarak biri diğerinin işbirliği olmadan harekete geçemez. Her ikisi de bir araya gelerek icra politikasını oluştururlar. Politika stratejiyi saptar, diplomasi ise taktikleri belirler.

Diplomatik eylemin çıkış noktası ticari ilişkiler ve bu ilişkilerin doğurduğu konsolosluk müessesesidir. Devletler birbirleriyle temsilciler vasıtasıyla münasebette bulunurlar. Modern diplomasi, 13. ve 14. yüzyıllarda İtalya’da doğmuştur. 15. yüzyıldan itibaren de geliştirilmeye başlamıştır. 15. yüzyılda İtalya’da başlatılan sürekli diplomasi uygulamasının en önemli özelliği, diplomasinin uzun süreli bir etkinlik olarak değil, hemen o andaki amaçları gerçekleştirebilecek bir eylem ya da şans oyunu olarak bakılmasıdır. İşte bu sebeptir ki geliştirilen diplomasi anlayışı da yalan, hile, kurnazlık ve aldatmacalara dayanmaktadır. Bu kuşku ve güvensizlik ortamında diplomatın başlıca amacı da, kendisi aldanmadan başkalarını aldatmak olmuştur. Hatta bu durum dönemin ilk modern siyaset teorikisi Niccolo di Bernardo Machiavelli’nin⁵ “Prens” adlı eserinde de dile getirilmektedir. Özellikle 18.

1 Diplomatika ve diplomasi kelimeleri, “*di ploma*” kökünden türetilmiş kelimeler olması sebebiyle genellikle karıştırılmaktadır. “İkiye katlama/katlanmış” anlamına gelen *Di ploma* ile ilgili olma durumu sonradan “diplomasi” sözcüğüyle karşılanmıştır ve “üzerinde imza bulunan ikiye katlanmış kâğıt, belge” demektir. *Di ploma*’nın kullanıma girdiği Eski Yunan’da bu sözcük, mesaj götürmek ve elçilik yapmakla görevli kişilerin kimliklerini belirtici belgeler için kullanılan bir kelime iken; Roma’da her türlü pasaport, geçiş izinleri, nakliye senetleri, askerlere ayrıcalık tanıyan belgelerin bir çift bronz levha üzerine mühürlenip katlanarak dikildiğini ve bunlara da “*di ploma*” dendiğini öğrenmekteyiz. Bkz. Onur Kınılı, *Osmanlıda Modernleşme ve Diplomasi*, İmge Yayınları, Nisan 2006, s. 58; Mübahat Kütükoğlu, “Diplomatik”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, s. 360; “Diploma” *Türk Ansiklopedisi*, C. 13, 1966, s. 321; Harold Nicolson, “Diplomasi Mesleği Nasıl Doğdu?”, *Siyasi İlimler Mecmuası*, S. 253, (Çev. Kemal Bekiroğlu), Nisan 1952, s. 24.

2 A. İbrahim Savaş, *Osmanlı Diplomasisi*, 3F Yayınları, İstanbul 2007, s. 9.

3 Kınılı, *a.g.e.*, s. 64.

4 Savaş, *a.g.e.*, s. 9; Oral Sander, *Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü (Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme)*, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1987, s. 3.

5 Machiavelli 15. yüzyılın sonlarında 16. yüzyılın başlarında yaşamıştır. Floransa Cumhuriyetinin diplomatik görevlerine yükselmiş; İtalya’nın küçük prensliklerine, Fransa’da XII. Louis’in sarayına, Roma- Germen imparatoru Maximilian’a ve başka hükümdarlara elçi olarak gönderilmiştir. Ortaçağın teolojik dogma ve felsefe geleneklerine dayanmak yerine, tarihe ve çağdaş siyaset uygulamalarına bakarak sonuçlar çıkarmış, ayrıca siyasal sorunları din, metafizik ve ahlak ilkelerinden soyutlayarak siyasal düşünce tarihinde önemli bir yeniliğe imza atmıştır. Bkz. Mete Tunçay, *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi*, C. II, Sevinç Matbaası, Ankara 1969, ss. 3-4.

yüzyılın sonlarına kadar Machiavelli'nin şu düşüncesinin bu dönemi büyük ölçüde etkilediği söylenebilir.⁶

“Aklı başında olan bir yönetici, özellikle çıkarının söz konusu olduğu durumlarda, önceden vermiş olduğu bir sözü tutmayabilir. İnsanlar doğal olarak kötü olduklarına ve sözlerine bağlı olmadıklarına göre, siz de onlara karşı dürüst davranmayabilir ve vermiş olduğunuz bir sözü yerine getirmeyebilirsiniz.”

Avrupa'da durum bu şekilde iken; Balkanlar'da ve Doğu Avrupa'da giderek güçlenen Osmanlı Devleti kendine güveninin dorukta olduğu yükseliş döneminde yeterlilik ilkesini benimseyerek başka ülkelerle ilişkileri önemsememiş ve hiçbir Avrupalı Hıristiyan Devleti “eşit hakları haiz muhatap” kabul etmemiştir. Ayrıca bu devletlerle daimi barış içerisinde olmamıştır.⁷ Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin dış siyaset çizgisinde en uzun ömürlü politikası karşılıksız diplomasi olmuştur. Osmanlı Devleti için karşılıksız diplomasinin anlamı, Avrupa devletler sisteminden kendini soyutlayarak, yabancı ülkelere sürekli diplomatik misyonlar göndermemek buna karşılık diğer ülkelerden gelen diplomatik misyonları kabul etmek olmuştur.⁸ 15. ve 16. yüzyılda kurulmaya başlanan elçilikler, İtalyan kentlerinde uygulanan model doğrultusunda konsolosluk tipi örgütlenmeler olmuştur. Bunlar dönem koşullarında oldukça önemli yetkilerle donanmış idarî ve adlî vasıflara sahiptirler.⁹

15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa devletlerinin büyük çoğunluğu “sürekli ve karşılıklı diplomasi” uygulamasına geçerken Osmanlı Devleti 18. yüzyılın sonlarına kadar bu inifratçı politikasını sürdürmüştür.¹⁰ Osmanlı Devleti'nin uzun süre Batı'nın desteğini sağlama ya da Batı'nın görüş ve düşüncelerinden yararlanma gibi kaygıları olmadığı için kendinden güçsüz olan devletler nezdinde temsili de küçüklük ve zayıflık saymıştır.¹¹

Bu dönemde karşılıksız dış siyaset izlemeyi kolaylaştıran önemli faktörden biri kuşkusuz ticari itici gücün olmamasıdır. Avrupalı tüccarlar, Osmanlı ülkesindeki ham maddeleri satın alarak mamul maddeleri de satıp örgütlenirken, hükümetleri tarafından da elçilik ve konsolosluklar vasıtasıyla hak ve çıkarları korunmaktaydı.¹²

6 Hüner Tuncer, “Eski” ve “Yeni” Diplomasi, Ümit Yayıncılık, Ankara 1991, ss. 24-25.

7 Savaş, a.g.e., s. 38; Sander, a.g.e., s. 4.

8 Gül Akyılmaz “Osmanlı Diplomasinin Geçirdiği Aşamalar ve Özel Bir Örnek Olarak III. Selim Dönemi”, *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, 7-9 Nisan 1999, Konya, s. 778; İsmail Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, Ankara 1987, s. 32.

9 Kınlı, a.g.e., s. 81.

10 Tuncer, a.g.e., s. 42.

11 Akyılmaz, a.g.m., *Bütün Yönleriyle Osmanlı Kongresi*, s. 778.

12 J.C. Hurewitz, “Ottoman Diplomacy and The European State System” *The Middle East Journal*, Vol. XV. Washington 1961, s. 41.

18. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı Devleti'nin dış ilişkilerde kabul ettiği prensip siyasi anlaşmazlıklarda ve savaşlarda kendi kuvvetine dayanmaktadır.¹³ Buna karşılık 18. yüzyıl sonlarından itibaren ve 19. yüzyıl boyunca da bunun tam tersine devletlerin menfaat çatışmalarından istifade etme temeline dayanan denge politikasını takip etmiştir.¹⁴ Bu siyasete göre, Avrupa'nın büyük devletlerini ve menfaat çatışmalarını birbirlerine karşı kullanarak ve zaman zaman bunlardan birinin desteğini sağlayarak Osmanlı'nın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak amaçlanmıştır.¹⁵

18. yüzyılda Avrupa'da diplomasi teknik bir alan hâline gelmişken Osmanlı Devleti'nde ise bu durum söz konusu dahi olmamıştır.¹⁶ Diplomatik açıdan 12. yüzyıldan sonra ilk olarak güçlü bir şekilde tarih sahnesine çıkan devlet Venedik olmuştur. Venedikli diplomatlar kendilerini çok iyi bir şekilde yetiştirmiş, iç ve dış olayları yakından izlemişlerdir. Bu sayede çok yönlü bir bakış açısı kazanmışlar, değişik dilleri öğrenmişler ve bilmedikleri diller için de konunun uzmanı olan kişileri kullanmışlardır.¹⁷

Diplomat yetiştirmek adına ilk ciddi girişimde bulunan devlet Venedik olmuştur. Aynı zamanda küçük yaşta diplomat olarak eğitilmek üzere almış olduğu gençlere verdiği eğitim sayesinde Doğu dilleri ve tarihlerini yakından inceleyen, mesleki mesailerinin dışında Osmanlı kaynakları ve kronikleri üzerinde çalışan, tercüme yapılarak kısacası modern şarkiyatçılığın temelini atan kişiler yetiştirmiştir.¹⁸ Venedik örneğini takip ederek bu girişimi 1566 tarihinde Raguse Cumhuriyeti, 1621 tarihinde Lehistan, 1669 tarihinde Fransa, 1690'da İngiltere ve 1754'te ise Avusturya izlemiştir.¹⁹ Avrupalı devletler yabancı dil bilen memurlar yetiştirme çalışmalarına 16. yüzyılda başlamalarına rağmen Osmanlı Devleti ancak 19. yüzyılda başlamıştır. Bu ihtiyacı karşılamak için 1864 yılında Sultan Abdülaziz döneminde devlet dairelerine yabancı dil bilen

18. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı Devleti'nin dış ilişkilerde kabul ettiği prensip siyasi anlaşmazlıklarda ve savaşlarda kendi kuvvetine dayanmaktadır. Buna karşılık 18. yüzyıl sonlarından itibaren ve 19. yüzyıl boyunca da bunun tam tersine devletlerin menfaat çatışmalarından istifade etme temeline dayanan denge politikasını takip etmiştir.

13 E. Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları, Nizâm-ı Cedîd (1789-1807)*, TTK, Ankara 1988, s. 155.

14 Akyılmaz, a.g.m., *Bütün Yönleriyle Osmanlı Kongresi*, s. 784.

15 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, TTK, Ankara 1983, s. 43.

16 Akyılmaz, a. g. m, *Bütün Yönleriyle Osmanlı Kongresi*, ss. 789-790.

17 Mahmut Şakiroğlu, "Venedik Cumhuriyetinin İstanbul'daki Temsilcileri, Balyoslar Çalışmaları ve Etkinlikleri", *Tarih ve Toplum*, Kasım 1988, s. 300.

18 Şakiroğlu, a.g.m.

19 Rinaldo Marmara, "16.- 19. yüzyılda İstanbul'da Levanten Tercümanlar", *Toplumsal Tarih*, S. 158, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Şubat 2007, s. 62; Savaş, a.g. e, s. 43; Marie Testa, Antoine Gautier, *Dragomans et Diplomates Europeens Aupres de La Porte Ottomane*, LXXI, ISIS, İstanbul 2003, s. 12.

elemanlar yetiştirmek üzere “*Lisan Mektebi*” açılmıştır.²⁰ Ancak bu girişim de çok uzun soluklu olmamıştır.

Diplomat yetiştirmek anlamında, en uzun ve sistemli girişimi Fransa yapmış, 1700 yılında Pera Dil Oğlanları Okulu’nu tamamlamak üzere masrafları Kral XIV. Louis’in hazinesinden karşılanacak olan ve Paris Louis Le Grand kolejindeki Cizvitlerin yanına “din, edebiyat ve doğu dillerini öğrenmek üzere” on iki Ermeni gencinin gönderilmesine karar verilmiştir. Bu gençler eğitimlerini tamamlayıp ülkelerine döndüklerinde “*misyoner sıfatıyla Hıristiyan dinine, tercüman sıfatıyla da Fransız Devleti’ne hizmet etmiş olacaklardı.*”²¹ “*Louis Le Grand*”de Orta Doğu kökenli Hıristiyan öğrencilerin eğitim gördükleri bölüme “*Ermeniler*” adı verilmiştir. Oysa 1700’de Paris’e getirilen gençlerin çoğu Ermeni değildi. Aralarında Ortodoks Rumlar, Marunî Hıristiyanlar, Mısırlı Kıptiler, İtalyanlar çoğunluktaydı.²² Avrupa Devletleri tarafından eğitilerek Osmanlı Devletine gönderilen bu yabancı misyonların görevleri sadece aracılık hizmetiyle sınırlı kalmamıştır. Bu kişiler daha ziyade ülkenin gelenek ve kurallarını aydınlatırlar, toplumun fikirlerini, her kurumun kurallarını, Osmanlı yasalarını, dinsel ve sivil erkân ve imparatorluk tebaası üzerine bilgileri hizmet verdikleri devlete aktarıyorlardı. Bundan başka devletlerarası kuralların uygulanması, ilişkilerin düzenlenmesi, uyrukların haklarının savunulması ve korunması görevini de yerine getirmişlerdir. Konsolos ve tercümanların ve bunların maiyetlerinde bulunan memurların Osmanlı toplumundaki yerleri ve bunlara tanınan imtiyazlar oldukça fazla olmakla birlikte özellikle 18. yüzyıl sonlarından itibaren muafiyetlerinin daha da genişletildiği bilinmektedir. Tercümanlar müste’men statüsüne geçtikleri için, bazı vergi ve hizmetlerden muaftılar. Bu nedenle birtakım tüccarlar, elçilere ve konsoloslara rüşvet yedirerek tercüman statüsü elde etmiş ve sayıları artmıştır.²³

18. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devletinin merkezi otoritesinin zayıflamaya başlaması ile birlikte gerek elçilik gerekse konsolosluklarda çalışan görevliler Osmanlı Devleti’nin siyasi işleriyle ilgili edindikleri bilgileri görevinde oldukları devlete bildirmek suretiyle casusluk faaliyetinde de bulunmuşlardır.²⁴ Genellikle Rum ve Ermeni tercümanların casus oldukları ve kendilerini yüksek

20 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, TTK, Ankara 1988, s. 207-208; Bu konuda Maarif Salnâmeleri de taranmış ancak herhangi bir Dil Okuluna rastlanmamıştır. Sadece 1898/1899, 1900/1901, 1903/1904 tarihlerinde Trabzon’da Ermenilere ait bir Lisan Mektebi olduğu görülmektedir. Bkz. *Hicri 1316 tarihli Maarif Salnamesi*, s. 1112; *Hicri 1318 tarihli Maarif Salnamesi*, s. 722; *Hicri 1321 tarihli Maarif Salnamesi*, s. 607.

21 Frederic Hitzel, *Dil Oğlanları ve Tercümanlar*, YKY, İstanbul 1995, s. 25.

22 Charles Fonton, *18. Yüzyılda Türk Müziği, Şark Musikisi (Avrupa Musikisiyle Karşılaştırmalı Bir Deneme)*, Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Cem Behar, Pan Yayınları, Kasım 1987, s. 16.

23 İlber Ortaylı, *Osmanlı’da Milletler ve Diploması*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Şubat 2009, s. 224.

24 Hüner Tuncer, “Osmanlılarda Sürekli Diploması Uygulaması”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, S. 80, Aralık 1985, s. 48-49; Kenan İnan, “Osmanlı Devletinde Yabancı Elçilik ve Konsolosluklarda Görevli Tercümanların Statüleri”, *Tarih ve Toplum*, Ekim 1996, s. 197; Tuncer, a.g.m., *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, s. 49.

bir para karşılığında, elçiliğin bulunduğu ülke devletine sattıkları görülmüştür. Yabancı devletler elçi ve konsolosluk görevlileri vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne ait bölgelerde halkı devlete karşı kışkırtma girişimlerinde de bulunmuşlardır.

I. Ermeni Sorununun Baş göstermesi ve Avrupalı Devletlerin Ermeni Sorununa Bakışı

Ermeni sorununu Avrupa gündemine taşıyan iki önemli siyasi olay mevcuttur. Bunlardan ilki Ayastefanos Antlaşması (3 Mart 1878) diğeri ise Berlin Antlaşması (13 Temmuz 1878) olmuştur. Ayastefanos Antlaşmasının 16. maddesinde Rus askerlerince Doğu Anadolu'nun boşaltılarak Osmanlı Devleti'ne geri verilmesi, Osmanlı'nın ise özellikle Ermenilerin meskûn olduğu bölgelerde ıslahat yaparak onları Kürt ve Çerkeslere karşı koruması taahhüt edilmiştir.²⁵ Bu Ermeniler için bağımsızlık yolunda atılmış en önemli adım olmanın yanında antlaşma metninde Rusya'nın kullandığı "Ermenistan" ifadesi ile bu ülkenin varlığını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmiştir.

Berlin Antlaşmasının imzalanması ile de Ermeni sorunu artık tamamen Avrupa gündemine oturmuştur. Bu antlaşmanın 61. maddesi²⁶ uyarınca Avrupa Devletleri artık Ermenilerin hamiliğini ve koruyuculuğunu kabul ederek Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinde bu sorunu sürekli olarak kullanmışlardır. Bu hususta 3 Aralık 1880 tarihli belgede Berlin Antlaşmasının 61. Maddesi'nde Ermenilerin ikamet ettikleri eyaletlerde bila-müddet kalmalarının lüzumunun Bab-ı Âli'ye anlatılarak söz konusu yerlerde gereken tedbirlerin alınması hususunda müzakerelerde bulunmak üzere yabancı sefirlerin bir araya geldikleri ifade edilmiştir.²⁷

a. İngiltere'nin Ermeni Olaylarındaki Rolü

Uluslararası arenaya bakıldığında İngiltere, Ermeniler hakkında yapılacak her ıslahat girişiminde ön plana çıkarak bu anlamda yapılacak reformların da sıkı bir takipçisi olmuştur. Bunu gerçekleştirmek üzere bölgeye konsoloslar tayin etmiştir. Bu doğrultuda Sivas'a Albay Wilson, Erzurum'a Binbaşı Trotter, Van'a Yüzbaşı Clayton, Kayseri'ye Yüzbaşı Cooper konsolos olarak atanmışlardır. Bu asker-konsolosların gelişi bölgede bulunan Ermeni çeteler için halkın kışkırtılması konusunda fırsat olarak görülmüş ve bu kişiler birer kurtarıcı olarak karşılanmışlardır. Nitekim 1878 tarihinde Doğu Anadolu'da

25 Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara 1953, s. 395.

26 Erim, *a.g.e.*, s. 423.

27 BOA., Y.PRK.PT., 1/43, 30 Zilhicce 1297.

uzun bir inceleme gezisinde bulunan İngiliz Generali Baker Paşa bölgenin durumu hakkında tafsilatlı bir rapor hazırlayarak İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na göndermiştir.²⁸ Bu hususta Mirliya Süleyman Paşa tarafının 30 Ağustos 1880 tarihli izahatında; Baker Paşa'nın, bölge halkının adet ve ahlaki ile servetin hangi kısım ahalide bulunduğunu araştırarak Ermenilerin İngiltere tarafına temayülünü sağlamaya çalıştığı gibi bu bölgede İngiliz nüfuzunu yayma girişimlerinden bahseder. Bunu gerçekleştirebilmek üzere de Anadolu'da bulunan seyyar konsoloslar tarafından askeri harekâta elverişli noktaların tespit edilerek haritalarını tashih ettikleri bildirilmektedir. Bunun neticesi olarak da söz konusu konsoloslar tarafından Ermeniler arasında Ermenistan fikri yayılmaya çalışılmaktadır.²⁹ İngiltere'nin Ermenilere yönelik politikalarının temelinde bağımsız bir Ermenistan Devleti kurma fikri yatmakla birlikte Ermeniler henüz bunu gerçekleştirebilecek bir olgunluğa sahip değillerdi. Bu tartışmalar devam ederken Anadolu'ya teftişlerde bulunmak için gönderilen Ferik Baker Paşa raporunda; mevcut nüfus hasebiyle Ermeni milleti için otonomi teşkilinin mümkün olmadığı belirtilmiştir. Ermenilerin en çok bulunduğu mahallerde dahi nüfuslarının ehl-i islama oranla dörtte bir civarında olduğu ve böyle bir memlekette ekalliyet için otonomi oluşturulmasının mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Bunun üzerine Erzurum İngiltere ve Fransa Konsoloslarına yapılan açıklama ile buralarda Ermenilere otonominin olmayacağı hususu belirtilerek sefaretlere takrirler gönderilmiştir.³⁰

Söz konusu durum hakkında Erzincan'da bulunan Ferik Nafiz Paşa'dan 24 Ekim 1880 tarihiyle Harbiye Nezareti'ne gönderilen telgrafnamede; gerek Rusya ve gerek diğer devletlerin konsolosları ve konsolosluk memurlarının bazılarının sürekli olarak Doğu bölgelerinde gezdikleri ve istedikleri yerlerde günlerce kaldıkları ifade edilerek, bu kişilerin özellikle asker bulunan veya istihkâm inşa edilecek noktalara yaklaşmasına müsaade edilmediği belirtilmektedir. İngiltere'nin Erzurum konsolosunun bir önceki sene Erzurum - Erzincan ve Diyarbakır seyahatleri gibi Rusya'nın Van Konsolosu da Erzincan-Diyarbakır-Harpüt dolaylarında seyahat etmektedir. Bu kişilerin istihkâm mahallerini istedikleri gibi tetkik ederek haritalarını aldıkları bildirilmiştir. Söz konusu durum hakkında ne şekilde davranılacağını Harbiye Nezareti'nden soran Nafiz Paşa'ya 26 Ekim 1880 tarihiyle gönderilen tezkerede; bu kişilerin izinsiz olarak askeri istihkâmlara ve bölgelere giremeyecekleri yazılarak buraların haritalarını neden almak istediklerinin sebebinin araştırılması istenmiştir.³¹

28 Haluk Selvi, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Avrupa Macerası ve Ermeni Sorunu", *Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa*, Sakarya Üniversitesi Türk- Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayını, Sakarya 2006, ss. 7-8.

29 BOA., Y.PRK.MYD., 1/58, 24 Ramazan 1297.

30 BOA., Y.PRK.AZN., 1/29, 08 Şevval 1297.

31 BOA., Y.PRK.ASK., 4/67, 01 Zilhicce 1297.

İngiltere'nin Ermeniler adına teklif ettiği ıslahat teşebbüsleri sadece bununla sınırlı kalmamış aynı şekilde Doğu bölgelerinde bulunan Kürtleri de koruma adına çalışmalar yapmıştır. İngiltere vakit kaybetmeden bu olayı fiiliyata dökmek için Diyarbakır ve civarında bulunan bazı Kürtleri elçilik görevlileri vasıtasıyla ayaklandırmaya çalışmıştır.³²

Bu çerçevede başta İngiltere olmak üzere Osmanlı toprak bütünlüğünü istemeyen diğer Avrupalı devletler Ermenileri tahrik girişimlerinde bulunmaya başlamışlardır. 2 Ocak 1881 tarihiyle Van'dan gelen telgraf suretinde belirttiği üzere 2'si Van'lı ve 4-5'i Rusyalı olan 6-7 kişilik bir Ermeni grubunun varlığından bahsedilmektedir. Bunlardan Van'lı olanlarının Rusya'da on beş seneden beri eğitim gördükleri belirtilmektedir. Bundan başka Rusya'dan genç ve mektepli birçok kişi de deri alışverişi için Van'a geldiklerini ifade etmişlerdir. Bu kişilerin mektepli olmalarına rağmen gençlik hallerine nazaran bölgeye gelişlerinin asıl nedeninin bölge halkını tahrik amacıyla olduğu anlaşılmakla birlikte bu hususta kesin bir kanıt ulaşılamamıştır. Bu durum Hariciye Nezareti'ne bildirilmiş ve neticede Van'a gelip Ermenileri tahrike çalışan eğitimli Ermenilerden Rusyalı olanların kendi ülkelerine, diğerlerinin ise takip edilerek İstanbul'a gönderilmesine karar verilmiştir.³³

b. Avrupa Basınında Ermeni Sorunu

Ermeni sorunu dönemin Avrupa basınında da yankı bulmuş 25 Şubat 1889 tarihiyle Rumeli'den Yunanistan ahvaline dair bazı haberleri içeren yazılar Atina Sefaretinde müstahdem olarak görev yapan Muharrem Ağa tarafından Rumca olarak gönderilmiştir. Bu yazılarda padişah aleyhinde birtakım ifadeler bulunmakla birlikte özellikle Sindağma kahvehanelerindeki Yunanlıların, Padişahın Ermenileri koruyup yüksek memuriyetlere atadığı fakat Ermenilerin padişah aleyhine bazı teşebbüslerde bulunduğu dair gazete haberlerini okudukları bildirilmiştir. Bu çerçevede Londra ve Paris'te birtakım Ermeni komitacılar Osmanlı hizmetindeki bazı Ermenilerle haberleşmektedirler. Hatta Danis Efendi bazen Atina'daki zengin Ermenilerle ittifaklar kurmaktadır. Muharrem Bey'in ifadesine göre Atina'ya Ermenice bir takım gazeteler de gelmektedir. Bu gazetelerden birini ele geçiren Muharrem Bey, Konsolosla ittifak kuran

İngiltere'nin Ermeniler adına teklif ettiği ıslahat teşebbüsleri sadece bununla sınırlı kalmamış aynı şekilde Doğu bölgelerinde bulunan Kürtleri de koruma adına çalışmalar yapmıştır. İngiltere vakit kaybetmeden bu olayı fiiliyata dökmek için Diyarbakır ve civarında bulunan bazı Kürtleri elçilik görevlileri vasıtasıyla ayaklandırmaya çalışmıştır.

32 BOA., Y.PRK.DH., 1/40, 29 Zilhicce 1298.

33 BOA., A.MKT.MHM., 486/38, 30 Muharrem 1298.

Ermenilerin Avrupa’da Osmanlı Devleti aleyhinde teşebbüslerde bulunduğundan da bahsetmektedir. Bu kişiler Atina’da ikamet etmelerine rağmen gazetelerin üzerinden Londra ve Paris postasının pullarının bulunduğu Muharrem Bey tarafından belirtilmektedir.³⁴ Aynı şekilde 13 Kasım 1890 tarihinde Erzurum’a gönderilen Augustin Danosso’dan alınan tahririn tercümesi de Yaver Ekrem tarafından takdim edilerek içerdiği bilgiler açısından oldukça önemlidir. Augustin Danosso tarafından *Correspondance Se’l Post* gazetesinin matbuatından aktarıldığı üzere, Emniyet ve sükunetin sağlanıp Hıristiyanlara kardeş muamelesinde bulunduğundan dolayı Ermenilerin bu durumdan şikayet ettiği bildirilmektedir. Augustin bu durumu şu şekilde yorumlar: “*Ermeniler burada Hıristiyanların kanlarının sokaklarda cereyan ettiğini ve cesetlerinin ayaklar altında olduğunu yazılmasını isterler. Bunları yazmak için Ermeni, Rum veya İngiliz olmak lazımdır.*” Aynı şekilde yalan haberleri dolayısıyla birçok zarar veren ve hala buna devam eden *Fitz Gerald*’nin neşriyatı da tekzip edilmiştir. Ayrıca bunlar sadece neşriyatla yetinmeyerek ahaliyi de tahrik etmektedirler. Bu hususta Fransa Viskonsolosu’nun Osmanlı Hükümeti aleyhindeki haberleriyle diğer konsolosları da etkilediği belirtilmektedir. Hatta bu duruma Rusya Konsolosu vekili hükümsüz kalsa da fitnekar olarak addedildiği bildirilmektedir. İtalya Viskonsolosu’nun ise Fransa Konsolosu’nun fikrine hizmetle sahte raporlar yazdığı ifade edilmiştir. Yine izinli olarak Dersaadet’te bulunan İran Baş Şehbenderi Mirza Ali Naci Han da Osmanlı hükümeti hakkında uygun olmayan bir üslup kullandığı için Osmanlı Hükümeti’nin düşmanı gibi görünmektedir. Daha önceden asi sıfatıyla bildirilen Joseph Mikaelian’ın ise İngiliz konsolosunun casusu olduğu ve konsolosluk ile Trabzon’daki Genç Ermeniler Fırkası’ndaki kişiler arasında muhabere görevinde bulunduğu tespit edilmiştir. Bu kişinin daha önce Avrupa ve İran’a da seyahatlerde bulunduğu bilinmektedir. Bu hususta Trabzon valisine emirler verilmiştir. Bu kişi müfsit olmakla birlikte Trabzon’daki Genç Ermeniler Fırkası’nın reisi ve İngiliz konsolosunun da casusu olduğu, şehirde olduğu müddetçe entrikalarına devam edeceği de tespit edilmiştir.³⁵

1895 Temmuz’unda Erzurum ve dolaylarında meydana gelen bir takım olaylar üzerine Rusya, İtalya, İngiltere ve Fransa konsolosları tarafından İstanbul’daki elçiliklere haber verilmiş ve bu durum üzerine de sefaretler tarafından Hariciye Nezareti’ne bir muhtıra gönderilmiştir. Bu durum devletler nezdinde diplomatik bir sorun haline getirilmeye çalışılmış, ancak yapılan araştırmada bu olayın kaynağının *Tribuna Gazetesi*’nin Erzurum’da bulunduğu iddia edilen muhabiri tarafından yayınlanan mektubun hülasası olduğu anlaşılmıştır. Yapılan incelemelerde muhabirin aslında İtalya’nın Erzurum konsolosu olduğu kanıtlanmıştır. Bu muhabirin gazetede yayınlanan mektubuna göre;

34 BOA., Y.PRK. MYD., 8/31, 24 Cemaziyelahir 1306.

35 BOA., Y.PRK. MYD., 9/102, 30 Rebiulevvel 1308.

“Çarşamba günü bölgede olayların başladığı ve bunun konsolos tercümanı tarafından kendisine bildirildiği ifade edilmiştir. Ermenilere karşı girişildiği iddia edilen bu eylemin yaklaşık yedi saat kadar sürdüğü ve bölgede yaşayan Ermeni halkının bir kısmının da güvenlik sebebiyle İtalyan Konsoloshanesine sığındığı belirtilmektedir. Söz konusu duruma mahalli kuvvetler müdahale etmeye çalışmış ancak buna rağmen olaylar daha da şiddetlenerek devam etmiştir. Muhabir mektubunda Ermeni hanelerinin yağmalandığını, birçok Ermeni'nin de öldürüldüğünü ve cesetlerinin defnine hükümet tarafından izin verilmediği gibi birçok kişinin de kayıp olduğunu belirtmiştir. Bu olay üzerine Düvel-i Ecnebiye memurlarının bazılarının şikâyeti ile Erzurum Valisi ve Müfettiş Şakir Paşa tarafından olayın sorumluları tutuklanmış ve tevkif edilmiştir”.³⁶

II. Avrupalı Devletlerin Ermeni Olaylarına Müdahaleleri

a. Ermeni Olayları Hakkındaki Raporları:

İngiltere'nin Ermenilerle ilgili müdahale isteklerinde Osmanlı Devleti nezdinde bulunan elçi ve konsoloslarının göndermiş olduğu raporların, daha ziyade propaganda amaçlı yayınlanan Mavi kitaplarda yer almasının oldukça büyük bir payı olmuştur. Bu Mavi kitaplar, pek çok kez hazırlanmış olup bunların amacı, İngiliz kamuoyunu Osmanlı Devleti aleyhine, Ermeniler lehine, olgunlaştırmak ve kamuoyunun düşünceleri doğrultusunda İngiliz Parlamentosu'nda kararlar aldırarak, alınan aleyhte kararların uygulanmasını temin etmektir.³⁷ Nitekim 1890 ve 1891 yıllarından itibaren artık İngiltere'de Ermeni Meselesinin önemi azalmaya başlamıştır. 13 Ağustos 1889 tarihiyle “Ermeni Ahvaline Dair” Avam Kamarası'nda yapılan görüşmeler sırasında Mösyö Sumers birtakım suallerde bulunmuş ve bunun cevabının yetkililerden sorularak edinilen tüm malumatın bildirilmesi Marquis de Salisbury tarafından istenmiştir. Mösyö Sumers'in Avam kamarasında İngiliz Hariciye Nezareti Müsteşarından malumat istediği hususlar şunlardır; “Mardin 'de Müslümanların, yabancılara katliam için ilan yapıştırtıp yapıştırmadıkları? Ticaretle uğraşan Ermeni cemaatlerinin dağıtılmasının Padişah tarafından emredildiği, polisin de bunların ikametgâhlarını basarak

Mavi kitaplar, pek çok kez hazırlanmış olup bunların amacı, İngiliz kamuoyunu Osmanlı Devleti aleyhine, Ermeniler lehine, olgunlaştırmak ve kamuoyunun düşünceleri doğrultusunda İngiliz Parlamentosu'nda kararlar aldırarak, alınan aleyhte kararların uygulanmasını temin etmektir.

36 BOA, A.MKT.MHM., 639/6, 10 Cemaziyelahir 1313.

37 Zeynep Altuntaş, “1890 Yılına Kadar Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışında İngiltere'nin Rolü”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VII/1, Haziran 2005, s. 175.

defter ya da paralarını müsadere edip etmedikleri? Derviş Paşa'nın başkanlığı sırasında Yıldız'da oluşturulan Divan-ı Harpte Ermenilerin kürek ve müebbed cezasına çarptırılıp çarptırılmadığı?" Sonuçta Mösyö Sumers'in soruları Diyarbakır İngiltere Konsolos vekilinden sorularak alınan cevapta bu hususta padişahın katiiyen emir vermediği bildirilerek yakın zamanda bir raporun gönderileceği söylenmiştir.

1889 yılında Miralay Chermside tarafından Van, Bitlis ve Muş dolaylarına yapılan seyahat sırasında tutulan raporda bu bölgelerin durumu hakkında oldukça önemli bilgiler verilmiş ve Batı'nın artık yaşanan yeni olayları daha az umursadığı görülmeye başlanmıştır. Şöyle ki söz konusu seyahat raporunda Albay, Osmanlı ülkesinin önceki yıllara göre son derece huzurlu olduğunu, Türklerin Ermenileri öldürüp yok etmeye ve kızlarını kaçırmakla Osmanlı haremlerine sokmaya kalkıştıkları yolundaki söylentilerin oldukça abartılı olduğunu belirtmektedir. Berlin Antlaşması'nın maddelerinden Osmanlı Devletinin Doğu Bölgeleri'nde İslahat yapması hususundaki maddeyi de hatırlatarak devletin bölgede Ermeniler lehine hiçbir ıslahat girişiminde bulunmadığını da ifade ederek bu bölgelerdeki yönetimin zafiyetinden bahsetmiştir. Albay raporunun sonunda *Türkler aleyhinde bulunan her Hıristiyan devlete Ermenilerin meylettiklerini belirterek; Türklerin Ermenileri sadakatsiz addetmelerinin son derece doğru olduğunu da söylemektedir.*³⁸

Bölgedeki yönetimin zafiyetinden bahseden başka bir yazıda ise Ermenilerin bir süredir Doğu bölgelerinde asayişsizlikte bulunarak bu yolda her türlü teşebbüste buldukları belirtilmektedir. Maksatlarını gerçekleştirmek için bulunduğu mevkiinin önemi sebebiyle Van'ı seçmişlerdir. Halk bu duruma karşı çıkmasına rağmen Van valisi tedbir almak yerine eşrafı tahkir etmiştir. Bu durumun Ermenilerin emellerine hizmetten başka bir şey olmadığı ifade edilmiştir. Aynı belgede, söz konusu olaylar yaşanırken Ekim 1892'de Rusya'nın Van Viskonsolosunun seyahatinden de bahsetmektedir. Konsolos, seyahati sırasında kendisini korumak üzere zaptiyeden Ermeni ve Kürd lisanına vakıf bir asker ile beraber hareket etmiş ve bölgede tahkikatlarda bulunmuştur. Söz konusu konsolosun Erzurum ve Bitlis dolaylarında vazifesi dışında yaptığı bu tahkikatlar nedeniyle, bu konsolosun devleti tarafından görevlendirildiği kanısına varılmıştır.³⁹

b. Ermeni Halkını Kışkırtma Faaliyetleri

İngiltere, doğu bölgelerinde çıkan isyan hareketlerini teşvik edici bir tutum içerisinde olduğu gibi Osmanlı ülkesinde huzuru bozan Ermenilere de sahip

38 BOA., Y.PRK.TKM., 18/8, 11 Zilkade 1307.

39 BOA., Y.MTV., 69/81, 27 Rebiulevvel 1310.

çıkıştır. İngiltere; isyancı Ermenilerin adil yargılanmadıklarını, şahitlerin dinlenmediği gibi bunlara söz hakkı dahi verilmediğini öne sürerek bunların tahliye edilmeleri için Osmanlı hükümetine baskı yapmıştır.⁴⁰ Hatta Sadaret'e Mayıs 1893 tarihiyle Ankara vilayetinden yazılan telgrafta, İngiliz konsolosunun usul üzere tutuklu olan Ermenileri korumak ve adilane bir muhakeme için mahkemeye dâhil olduğundan bahsetmenin yanında tutukluların sayısını ve suçlarını belirten bir açıklama yapılmasını istediği de belirtilmektedir. İngiliz konsolosu, Ermeniler arasında Sosyalizm ve Nihilizm fikrini yaymak için Anadolu'ya gelen ve gizlice seyahat ederken tutuklanan Reştoni isimli kişiyi de görmüş ve bu hareketi gerçekleştirme sebebini sorduğunda Reştoni, amacın sadece Osmanlı Devleti aleyhinde bulunmak olduğunu belirtmiştir. Ancak bunu yaparken Osmanlı'dan herhangi bir fenalık görmediğini söyleyerek bu fikirleri yaymak için Adana komitesinden para aldığını itiraf etmiştir. Bu olay üzerine İngiliz konsolosu hükümetin tavrında son derece adil olduğunu ve bu düşüncesini İstanbul'daki İngiliz elçiliğine yazacağını bildirmiştir.⁴¹

İngiltere, doğu bölgelerinde çıkan isyan hareketlerini teşvik edici bir tutum içerisinde olduğu gibi Osmanlı ülkesinde huzuru bozan Ermenilere de sahip çıkmıştır. İngiltere; isyancı Ermenilerin adil yargılanmadıklarını, şahitlerin dinlenmediği gibi bunlara söz hakkı dahi verilmediğini öne sürerek bunların tahliye edilmeleri için Osmanlı hükümetine baskı yapmıştır.

Zaptiye Nezareti'nin 14 Eylül 1895 tarihinde Sadaret'e göndermiş olduğu yazıda, Amerika Sefareti tercümanının Ermenilerin Adana ve Halep'te karışıklığa sebep olacaklarına dair malumat aldıkları ve bu bilginin Beyrut Konsolosluğu tarafından verildiği ifade edilmektedir.⁴²

Sadaret makamından 2 Eylül 1890 tarihinde yazılan bir yazı ile Trabzon İngiliz ve Rus konsolosluklarında tercüman olarak görev yapan İngiliz tebaasından Ermeni kökenli Avmidas Hekimyan ile Migadiryen Bedros ve katip Karekin Serdaryan adlı kişilerin sıfat-ı memuriyetlerinden istifade etmek sureti ile; Erzurum, Van ve Bitlis'teki Ermenilerle haberleşerek Osmanlı Devleti ve İslam milleti aleyhinde gerçek dışı haberleri hakikatmiş gibi göstererek bu haberlerin sefaretlerine gönderdikleri raporlarda yer almasını sağladıkları belirtilmiştir. Bu raporlar uluslararası resmi çevrelere yansıdığı için söz konusu şahısların görevden uzaklaştırılmaları gereği Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir.⁴³

40 BOA, HR.SYS, 2819/30.

41 BOA, Y.PRK.A, 8/39, 16 Şevval 1310.

42 BOA, Y.PRK.ZB, 16/13, 18 Muharrem 1313.

43 BOA, HR.SYS., 2769/17, 17 Muharrem 1308.

14 Temmuz 1893 tarihiyle Anadolu vilayetleri ve kumandanlıklarına yazılan tebligatta ise İngiliz Konsoloslarının Anadolu'nun çeşitli yerlerine giderek ikamet ettikleri ve hatta Ermeni halkını da yardım vaatleri ile isyana teşvik ettikleri bildirilerek bu hususta gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Bu duruma karşılık Halep Vilayetinden gelen telgrafta konsolosların istedikleri yerde gezabilmelerinin önüne geçilemeyeceği (ki bu onlara tanınmış bir hak) için bu hallerine mümkün olduğunca engel olunması amacıyla konsolosların memuriyet yerleri dışında seyahat edebilmelerinin ancak sefaretlerle yapılan yazışmalar ardından Bab-ı Âli'nin izni doğrultusunda olabileceği belirtilmiştir.⁴⁴ 26 Şubat 1894 tarihi ile Sivas Valisi tarafından gönderilen şifreli telgrafta Kayseri'de Ermenilerin Müslümanlar tarafından katledileceğine dair ilanlar yapıldığı, bunun Amerika konsolosuna Mösyö Fansur adında bir Amerikalı tarafından telgrafla bildirildiği ve akabinde yanında bir Protestan rahiple birlikte mutasarrıflığa giderek hükümetin icraatlarından dolayı teşekkür ettiği belirtilmektedir. Aynı belgede bu kişilerin gerçekleştirdiği ziyaretten sonra çarşıda dükkânları bulunan Ermenilerin sebepsiz yere işyerlerini kapattığı ve kolluk kuvvetlerinin müdahalesi ile buna engel olduğu da ifade edilmiştir. Sivas Valisi beyanında; *senelerdir tabi olduğu devlete sadık olan, ağır başlı ve terbiyeli Ermenilerin dahi bu durumdan şikâyet ettiklerini söylemektedir. Bölgede bulunan Ermeni halk, meydana gelen karışıklıklar nedeniyle zanaat ve ticaretlerinde büyük zarara uğradıklarını bildirilmiş hatta Komiteler tarafından kendilerinden para talep edildiğini, verilmediği takdirde de öldürülmekle tehdit edildiklerini ifade etmişlerdir.* Mösyö Fansur hakkında yeterli bilgi olmamasına rağmen fesadçılardan olduğu da bilinen bir gerçektir. Hatta bu hususta Ermenilere fesad dersi veren Protestan okullarının faaliyetlerine de dikkat çekilmektedir. Meclis-i Vükela tarafından 25 Şubat 1894 tarihiyle tebliğ edilen tahriratta, Ecnebi ve Protestan okullarının Maarif memurları tarafından teftiş edilerek içeriği zararlı olanların men edilmesine karar verilmiştir. Ardından asayişin sağlanarak gerekli tedbirlerin alınması hususunda dikkat edilmesi istenmiştir.⁴⁵ Aynı şekilde yaşanan bir başka olay da; Amerika'nın İskenderun Konsolosluğunda görevli iken Ermeni fesadını koruduğu için ülkesine sınır dışı edileceği sırada İskenderun Limanına gelen İtalyan kumpanyasından bir vapura hastaya bakmak bahanesi ile binerek çıkmayan ve buradan da İskenderiye'ye kaçtığı anlaşılan Doktor Nikogos hakkındadır. Mektubi Kalemi'ne mahsus 13 Mayıs 1905 tarihli tamimde bu kişinin "Osmanlı Vatandaşı" sıfatını kullanarak başka yerlere de gidebileceği belirtilerek bu durumun engellenerek Osmanlı memleketi dâhilinde bulunmasına müsaade edilmemesi istenmiştir.⁴⁶

44 BOA, Y.PRK.AZJ., 26/48, 29 Zilhicce 1310.

45 BOA, A.MKT.MHM., 724/4, 19 Şaban 1311.

46 BOA, ZB., 401/65, 30 Nisan 1321.

c. Ermeni Komitelerine Yapılan Yardımlar

4 Mayıs 1893 tarihli Başkitabet'e yazılmış olan bir başka belgede Manchester'daki Ermeni fesadçıların Londra'daki Ermeni komitesine yardım ettiği ve hatta İngiliz Konsolosu Wilkinson'un da durumdan haberdar olduğu bildirilmektedir. Bu evrak üzerine yapılan tahkikatın neticesinde bu eylemin Londra'daki Ermeni Komitesi tarafından yapıldığı ve bunların bazılarının Manchester'li olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca bu kişilerin tüccar olmaları sebebiyle Londra'daki komiteye parasal yardım yaptıkları anlaşılmıştır. Bu kişiler hakkında bilgi edinmek için iki farklı yöntem belirlenmiştir. Buna göre; ya Manchester'a İstanbul'dan muktedir bir baş şehbender atanması ya da Liverpool'daki Osmanlı Devleti konsolosu Lütfi Bey'in Manchester baş şehbenderi olarak tayin edilmesi düşünülmüştür.⁴⁷

Osmanlı Devleti tarafından ne kadar tedbir alınırsa alınsın, Ermeni komitelerini arkasında bulunan çoğu Avrupa Devleti açıktan veya dolaylı olarak bu olayların yaşanmasına destek vermişlerdir. Ermeni Komitaları; propaganda, para ve silah temini gibi üç ana temel üzerinde yükselmişlerdir. Bunu yaparken de sadece Müslümanlara değil kendi soydaşlarına dahi maddi ve manevi baskıda bulunmuşlardır. Hatta misyonerler tarafından Ermeni komitacılara propaganda, para hatta silah konusunda birçok yardımda bulunulmuştur. Bunun en güzel örneklerinden bir tanesi postaneden kontrol için gönderilen mektuplar arasından çıkan Van'da K. V. Hallward imzasıyla 4 Kasım 1895 tarihli Trabzon İngiliz Konsolosluğu Tercümanı Komidas Hekimyan'a yazılmış ve zarfı üzerinde İngiliz Konsolosluğu mührü bulunan İngilizce mektubun tercümesidir. K. V. Hallward "*Sevgili dostum Mösyö (Komidas) Hekimyan*" diye başlayan 15 Kasım 1895 tarihli mektubunda şunları ifade etmektedir:

"Tüfek ve sairenin bulunduğu sandığı ne zaman Erzurum'a gönderdiniz? Bundan kesinlikle bir bilgim yok. Bu sıralar yolların güvenli bir halde olduğunu sanmıyorum. Su anda bir Laz veya bir Kürd'ün bu tüfeklerle keklik avladığını zannediyorum. Siz ne düşünüyorsunuz? Kısa zaman önce İstanbul'dan benim için başka bir paket daha gönderilmişti. Trabzon Rüşumat Dairesi'nin iki adet raporunu lütfen gönderiniz. Çünkü bazen burada bu raporlar sorulmaktadır. Ya da gönderdiğiniz eşyayı ne şekilde yazdığınızı bana bildiriniz. Gönderdiğim birinci rapor vasıtasıyla tüfek ve sair şeyleri gümrükten geçirdiğinizi anladım. Gümrükten geçirilecek şeyin herhangi bir alet olmayıp tüfek olduğu söz konusu raporda belirtilmişti. Geçenlerde meydana gelen acıklı vakanın (Bitlis ve diğer olaylar) aslı esası nedir? Olayları ilk Ermeniler mi yoksa Türkler mi başlatmıştır? Bu olayların çıkmasına Bahri Paşa'ya yapılan

47 BOA, Y.PRK.AZJ., 24/11, 17 Şevval 1310.

suikast mı sebep olmuştur? Bunlar ne budala adamlarmış ki, silahlarını doğruca hedefe isabet ettirememişler! Bahri ve Hamdi Paşalara suikast yapanlar yakalanmış mıdır? Bildiğiniz tüm ayrıntıları tarafıma bildirmenizi rica ederim Şimdiki planımız nedir?”⁴⁸

Aynı şekilde örneklendirebileceğimiz başka bir belge de Van Fransız Konsolosuna aittir. Sadaret tarafından Hariciye Nezaretinin 22 Haziran 1905 tarihli tezkeresine ek olarak gönderilen yazıda Van Fransız Konsolosu tarafından Cebel’de bulunan on bir köyün Ermenilerine 38500 kuruş yardım parası dağıtıldığı ve bu esnada Konsolos tercümanı tarafından Ermenilere akçe ve hayvan verilmesindeki maksadın da kendi fikirlerine destek vermek amacıyla yapıldığı Bitlis vilayetinden gelen telgraf ile bildirilmiştir. Aynı konsolos tarafından 8 Haziran 1905 tarihinde de Sason ve Talori civarında bulunan yirmi köydeki Ermenilere 548 Osmanlı lirasının dağıtıldığı Muş mutasarrıflığından gelen yazıda belirtilmektedir. Bunun yanında Van Fransız Konsolosu Rupen ile Tercümanı Mihran’ın Muş’a gelerek durum ve hüviyeti araştırılmakta olan dağlı iki Ermeni’yi polis dairesinden alarak uygunsuz sözler söyleyip hakaretlere kalkışmışlardır. Aslında görev yeri Van ile sınırlı olması gereken konsolosun kendi kendine Muş’a kadar gelip defalarca böyle hareketlere kalkışması özellikle hükümet işlerine müdahale ve tecavüz etmesi, hele Tercümanı Mihran’ın kötü sözler söyleme cüretinde bulunması şiddetli cezayı gerektirdiğinden her ikisinin de azil ve değiştirilmesi için Fransa Büyükelçiliği’ne gerekli tebligat yapılmıştır. Sonuçta adı geçen konsolosun yapmakta olduğu mesleğe göre hakkında şikâyet beyan edilmesinin şaşırtıcı olduğu ve Van’a geri dönüşünde Bitlis Vilayeti’ne yaptığı seyahate dair gönderdiği rapor gösterilerek Osmanlı Hükümeti’nin iyiliğini isteyen böyle bir kişinin azlini istemenin uygun olmadığı cevabı verilmiştir.⁴⁹ Neticede açıktan destek alan Komitaların hem Osmanlı Devleti’ne bakışı hem de kullandığı üslup değişerek daha da tehditkâr bir hal almaya başlamıştır.

Hariciye Nezareti tarafından 23 Eylül 1905 tarihli yazıda ise Rusya’nın kullandığı Ermeni tercümanlardan bahsetmekle birlikte bundan başka “Çapar” adı verilen Ermeniler de Erzurum ve Bayezid konsoloslarının postalarını taşımaktadırlar. Bu iki grup Ermeni halkı (çapar ve tercüman) pasaportsuz olarak diledikleri yerlere seyahat yapmaktadırlar. Kaldı ki söz konusu çapar ve tercümanlar hususunda Dâhiliye Nezareti’nden 6 Ekim 1905 tarihiyle bir yazı gönderilerek bu kişilere ne şekilde muamelede bulunulacağı sorulmuştur. Verilen cevapta Ermeni fesadından dolayı asayişin sağlanması için bu kişilere dikkat edilmesi istenmiş ve hükümetler arasında anlaşmaya varılarak Ermenilerin bu görevlerde istihdam edilmeyeceği belirtilmiştir.⁵⁰

48 BOA., Y.PRK.UM., 33/99, 27 Cemaziyevvel 1313.

49 BOA., A.MKT.MHM., 673/25, 15 Rebiulahir 1322.

50 BOA., A.MKT.MHM., 644/5, 23 Receb 1323.

SONUÇ

Ermeni sorunu, Osmanlı Devleti'ni parçalayarak çıkarlarına ulaşmayı amaçlayan devletlerce ortaya konulmuş, bugün ise isimleri değişmekle birlikte aynı çıkar çevrelerinin Türkiye üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için sıcak tuttıkları temelsiz, yapay ve maksatlı bir sorundur. Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı dönemlerde hemen her konuda baş gösteren Avrupa devletlerinin müdahaleleri sonucunda Türk-Ermeni ilişkileri de bozulmaya başlamıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta siyasi otoritesini yitirmiş olduğu son dönemde Avrupalı Devletler Osmanlı Devleti'nde bulundurdıkları elçi ve konsolosları vasıtasıyla Ermeni halkını, Osmanlı aleyhinde kışkırtarak onlara yapay bir bağımsızlık vaat etmişler ve bu amaç için Ermeni halkına lojistik destekte bulunmuşlardır. Yine Avrupalı devletler misyonerlik faaliyetleri için din adamı kisvesinde Osmanlı Devleti'ne gönderdiği kışkırtıcıların etkinlikleriyle Ermeni halkını; sosyal, kültürel, ticarî, dinî ve siyasi açılardan Türk milletinden uzaklaştırmaya çalışmışlardır.

1878 Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin "Doğu Anadolu'da yapacağı ıslahat ve alacağı asayiş tedbirlerinin icrasına ilgili devletlerin nezaret edeceğini" kabul etmesiyle birlikte fiilen uygulamaya konulan "Ermeni Planı", başlangıç itibarıyla Rusya, sonradan İngiltere ve Fransa tarafından desteklenmiştir. Hatta bu devletler izlemiş oldukları paylaşım politikasının doğal bir sonucu olarak, "Sözde Ermeni hamiliklerini" insancıl motiflerle süsleyerek kendi ülkelerinde basın-yayın organları vasıtasıyla duyarlı bir kamuoyu yaratmayı da ihmal etmemişlerdir. Bu destekten güç alan Ermeniler birbirini takip eden isyanlar başlatmışlar, Ermeni tedhiş ve terörünü artırmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin tarihi ve azınlıkların durumu tarafsız bir gözle incelendiğinde, özellikle Rumlar ve Ermenilerin; dil ve din özgürlüğüne sahip oldukları, askerlik yapmadıkları, kendilerine ticaret yapma ve servet edinme özgürlüğünün tanındığı, Divan-ı Hümayun ve Elçilik tercümanlığı gibi üst düzey görevlerin her dönemde öncelikli adayları oldukları açıkça görülmektedir. Kaldı ki Osmanlı İmparatorluğu'nun azınlıklarla ve özellikle Ermenilerle ilgili olarak özel biçimde saptadığı olumsuz bir devlet politikasından söz etmek olanaksızdır. Bu bağlamda kuşkusuz, devlet yönetiminden kaynaklanan bir "Ermeni Sorunu" da söz konusu değildir. Bugün böyle bir sorunun varlığından söz ediliyorsa bu Osmanlı Devleti'nin ya da Türkiye Cumhuriyeti'nin değil Avrupalı güçlerin yarattığı ve kendilerine ait bir sorundur.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Vesikaları

A. Belge Tasnifi

1. Hariciye Nezareti Tasnifi
  - a) Siyasi Kısım Evrakı
2. Sadaret Tasnifi
  - a) Mektubi Kalemî Evrakı
  - b) Mektubi Mühimme Kalemî
3. Yıldız Tasnifi
  - a) Perakende Evrakı
    - aa. Arzuhal ve Jurnaller
    - ab. Askerî Maruzat
    - ac. Zaptiye Nezareti Maruzatı Analitik Envanteri
    - ad. Posta ve Telgraf Nezareti Maruzatı
    - ae. Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı
    - af. Dahiliye Nezareti Maruzatı
  - b) Sadaret Evrakı
  - c) Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi Evrakı
  - d) Mütenevvi Maruzat Evrakı

II. Yayınlanmış Vesikalar

ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara 1953.

III. Süreli Yayınlar

Maarif Salnamesi, 1316, 1318, 1321.

IV. Araştırma Eserler

AKYILMAZ, Gül, “Osmanlı Diplomasisinin Geçirdiği Aşamalar ve Özel Bir Örnek Olarak III. Selim Dönemi”, *Uluslar arası Kuruluşunun 700. Yıl dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, 7-9 Nisan 1999, Konya, s. 777-794.

ALTINTAŞ, Zeynep, “1890 Yılına Kadar Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışında İngiltere’nin Rolü”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VII/1, Haziran 2005, s. 150-183.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, TTK, Ankara 1983.

“Diploma” *Türk Ansiklopedisi*, C. 13, 1966, s. 321.

FONTON, Charles, *18.Yüzyılda Türk Müziği, Şark Musikisi (Avrupa Musikisiyle Karşılaştırmalı Bir Deneme)*, Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Cem Behar, Pan Yayınları, Kasım 1987.

HITZEL, Frederic, *Dil Oğlanları ve Tercümanlar*, YKY, İstanbul 1995.

HUREWITZ, J.C., “Ottoman Diplomacy and The European State System” *The Middle East Journal*, Vol. XV. Washington 1961, s. 41.

İNAN, Kenan, “Osmanlı Devletinde Yabancı Elçilik ve Konsolosluklarda Görevli Tercümanların Statüleri”, *Tarih ve Toplum*, Ekim 1996, s. 196-201.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, TTK, Ankara 1988.

_____, *Selim III’ün Hatt-ı Hümayunları, Nizâm-ı Cedit (1789–1807)*, TTK, Ankara 1988.

KINLI, Onur, *Osmanlıda Modernleşme ve Diplomasi*, İmge Yayınları, Nisan 2006.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, “Diplomatik”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, s.360-366.

MARMARA, Rinaldo, “16.- 19. yüzyılda İstanbul’da Levanten Tercümanlar”, *Toplumsal Tarih*, S. 158, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Şubat 2007, s. 62-66.

NICOLSON, Harold, “Diplomasi Mesleği Nasıl Doğdu?”, *Siyasi İlimler Mecmuası*, S. 253, (Çev. Kemal Bekiroğlu), Nisan 1952, s. 20-27.

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Şubat 2009.

SANDER, Oral, *Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü (Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme)*, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1987, s. 3.

SAVAŞ, A. İbrahim, *Osmanlı Diplomasisi*, 3F Yayınları, İstanbul 2007,

SELVİ, Haluk, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’nin Avrupa Macerası ve Ermeni Sorunu”, *Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa*, Sakarya Üniversitesi Türk- Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayını, Sakarya 2006, s. 3-18.

SOYSAL, İsmail, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diploması Münasebetleri (1789-1802)*, TTK, Ankara 1987.

ŞAKİROĞLU, Mahmut, “Venedik Cumhuriyetinin İstanbul’daki Temsilcileri, Balyoslar Çalışmaları ve Etkinlikleri”, *Tarih ve Toplum*, Kasım 1988, s. 300-304.

TESTA, Marie, Antoine Gautier, *Dragomans et Diplomates Europeens Aupres de La Porte Ottomane*, LXXI, ISIS, İstanbul 2003.

TUNCER, Hüner, “Eski” ve “Yeni” Diploması, Ümit Yayıncılık, Ankara 1991.

_____, “Osmanlılarda Sürekli Diploması Uygulaması”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, S. 80, Aralık 1985, s. 45-49.

TUNCAY, Mete, *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi*, C. II, Sevinç Matbaası, Ankara 1969.